

Zamość, ordynacja Zamoyskich i powiat zamojski

Chlebowski, Bronisław (1846-1918)

Adres URL obiektu

<https://polona.pl/preview/e7ba258f-f633-4ae8-9ba5-34bb98dc2430>

Data wygenerowania dokumentu pdf

25.07.2026

POLONA/

Informacje

Tytuł ujednolicony

Zamość, ordynacja Zamoyskich i powiat zamojski

Autor

Chlebowski, Bronisław (1846-1918)

Adres wydawniczy

Zamość : Z. Pomarański, 1919 (Warszawa : "Saturn").

Data powstania dokumentu

1919-01-01

Język

polski

Sygnatura

187.536

Prawa do utworu

Domena Publiczna. Wolno zwielokrotniać, zmieniać i rozpowszechniać oraz wykonywać utwór, nawet w celach komercyjnych, bez konieczności pytania o zgodę. Wykorzystując utwór należy pamiętać o poszanowaniu autorskich praw osobistych Twórcy.

Źródło

Biblioteka Narodowa

Obiekt zdigitalizowany w ramach projektu:

Patrimonium

II 187.536

KSIAŻNICA ZAMOJSKA

Tom 5.

ZAMOŚĆ, ordynacja Zamoyskich i powiat zamojski

ZAMOŚĆ

ZYGMUNT POMARAŃSKI I SPÓŁKA

45-60.

KSIĄŻNICA ZAMOJSKA
POD REDAKCJĄ STEFANA POMARAŃSKIEGO

Tom 5.

Prof. Bronisław Chlebowski

ZAMOŚĆ,
ordynacja Zamoyskich
i powiat zamojski

ZAMOŚĆ

Bronisław Chlebowski

Profesor Uniwersytetu Warszawskiego

ZAMOŚĆ,
ordynacja Zamoyskich
i powiat zamojski

ZAMOŚĆ

ZYGMUNT POMARAŃSKI I SPÓŁKA

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001009998375

II 187.536

(1919)

Złożono i odbito czcionkami tłoczni „SATURN” w Warszawie, Marszałkowska L. 91. — t. 1919

1947 K. 185/4568

Brak gruntownej monografii o Zamościu daje się nam niezwykle odczuwać. Literatura o tym starym grodzie i jego władcach tworzy się dopiero. Nim jednak powstanie dzieło, godne wspaniałej tradycji, podajemy Szanownym Czytelnikom krótką notatkę, jedyną, jaką posiadamy dotychczas, pióra znakomitego historyka, ś. p. prof. Bronisława Chlebowskiego, umieszczoną w „Słowniku geograficznym” w 1895 roku. Mając specjalne encyklopedyczne przeznaczenie, nie pretenduje ona do miana studjum historycznego, jest tylko zestawieniem kolei, jakle przechodziła stara twierdza Rzeczypospolitej w biegu wiekowym. Aczkolwiek część, rysująca stan ostatni z przed 25 lat, nie odpowiada dniu dzisiejszemu, podajemy artykuł bez zmian, zostawiając uzupełnienie luk drogiego nam zagadnienia na później.

Sądzimy, że tą drogą dostatecznie damy wyraz wdzięczności, jaką zaciągaliśmy względem pamięci wielkiego uczonego, który, na parę dni przed śmiercią jeszcze, wyrażał gotowość współpracy w naszym zbożnym dziele.

Zamość, miasto powiatowe gubernji lubelskiej, do roku 1866 forteca, leży pod $50^{\circ} 42' 8''$ szerokości północnej i $40^{\circ} 52' 9''$ długości wschodniej od Ferro, wśród płaskowzgórza lubelskiego, wzniesionego tu około 700 stóp ponad poziom morza, nad dwoma rzeczkami: Topornicą od południa i zachodu i, uchodzącą tu do niej od południa, Łabuńką. Rzeczki te tworzyły tu dawniej rozległe stawy i łąki. Przywilej erekcyjny miasta z 1580 roku nazywa rzekę Topornicę Wieprzec. Równina, wśród której leży

Zamość, otoczona jest dokoła wyniosłościami, wzniesionymi na 748, 767 do 867 stóp ponad poziom morza.

Miasto składa się z dwóch części: właściwego Zamościa i Nowej Osady, leżącej o 1½ wiorsty na południowy wschód, powstałej poza obrębem dawnych fortyfikacji. Na północ od miasta, w odległości 1½ wiorsty leży przedmieście Lubelskie, a około 3 wiorst na północny wschód przedmieście Majdan. W pobliżu miasta istnieją trzy wólki: Miejska (przy Nowej Osadzie), Panieńska (dawniej własność zakonnic) i Infulacka. Miasto przecina szosa lubelsko-tomaszowska.

Odległość od Warszawy wynosi 241 wiorst, od Lublina 83 wiorsty, od Janowa 56 wiorst, od Tomaszowa i granicy galicyjskiej 29 wiorst. Najbliższa stacja drogi żelaznej nadwiślańskiej w Rejowcu odległa o 54 wiorsty.

Miasto obecnie posiada dwie cerkwie, kościół parafjalny rzymsko-katolicki, dwie synagogi i dwa domy modlitwy żydowskie, szpital powiatowy świętego Łazarza na 20 chorych, szpital żydowski na 16 łóżek, dom przytułku dla 20 starców i kalek, zjazd sędziów pokoju okręgu II dla gubernji lubelskiej, sąd pokoju okręgu I dla miasta Zamościa, urząd powiatowy i kasę powiatową, zarząd żandarmerji na dwa powiaty (zamojski i biłgorajski), magazyn prowiantowy, wielkie koszary wojskowe, urząd miejski, urząd pocztowy i telegraficzny, progimnazjum męskie, progimnazjum żeńskie, trzy szkoły początkowe.

Pierwotny obszar, nadany miastu przez Zamoyskiego, wynosił 60 łanów. Według pomiaru z roku 1857 było 65 włóki 5 mórg. Z tego było pod siedzibami 4 włóki 20 mórg, pod rolą i ogrodami 53 włóki, pod placami i ulicami 7 włók, pod kościołami i smętarzami 16 mórg.

Do miasta prowadzą trzy bramy (pozostałe po zburzeniu fortecy): Lubelska, Tomaszowska i Szczepieszewska, z ciosu i muru, z siedmiu bastjonami, zdobnymi w płaskorzeźby. Rynek czworokątny, z pięknym ratuszem zabudowany jest dokoła dwupiętrowymi kamienicami z podsieniami na filarach. Prócz tego

było w 1860 roku 12 ulic: Brukowana, Kolegjacka, Sadowa, Ślusarska, Stolarska, Franciszkańska, Ordonans-hauzowa, Ormiańska, Żydowska, Lubelska, Bazylińska i Ratuszowa. Ulice są przeważnie wąskie i krótkie, bruk mają z kamieni i cegieł. Miasto oddawna posiada kanały, które w części uległy uszkodzeniom.

W roku 1884 miał Zamość 167 domów murowanych i 336 drewnianych, 7620 mieszkańców (5009 żydów). W roku 1890 było 9235 mieszkańców (bez wojska), w tej liczbie 4154 mężczyzn, 4693 kobiet. Co do wyznania było wśród zapisanych do ksiąg stałej ludności 637 prawosławnych, 2390 rzymskich katolików, 10 protestantów i 5720 żydów. W roku 1893 było 10204 mieszkańców wogóle (z niestałą ludnością), w tej liczbie 836 prawosławnych (398 mężczyzn i 438 kobiet), 2915 rzymskich katolików (1350 mężczyzn i 1565 kobiet), 21 protestantów, 6432 żydów (3090 mężczyzn i 3342 kobiety). Przebywa tu zwykle półk piechoty, brygada artylerji i dywizja kozaków.

Komunikację z koleją żelazną (w Rejowcu) utrzymuje, odchodząca codziennie, karetka pocztowa na 10 osób i liczne powozy i bryczki, głównie żydowskie. Ruch handlowy przywozowy kieruje się głównie na Lublin.

Z zakładów przemysłowych istnieją: browar (4 robotników i 6750 rubli produkcji), 3 cegielnie (16 robotników i 3200 rubli produkcji), mydlarnia (4 robotników i 5530 rubli), 3 młyny i wiatraki (9 robotników, 7800 rubli), fabryka rządowa klinkieru (cegły do budowy dróg i bruków) zajmuje 71 robotników z produkcją na 23260 rubli, fabryka bryczek (3 robotników, 1200 rubli), wody sodowej (4 robotników, 200 rubli). Ogółem jest 12 zakładów, zatrudniających 111 robotników i produkujących za 47,940 rubli. Sklepy w mieście (prócz dwóch) i cały handel detaliczny i hurtowy zostaje w ręku żydów.

Chrześcijanie, głównie na przedmieściach, zajmują się szewstwem, ciesielstwem, bednarstwem, murarstwem. Około roku 1800, gdy za rządu austriackiego skoncentrowały się tu różne urzędy powiatowe i wojskowe, przy tym szkoły, ludność, wedle tradycji,

miała jakoby dochodzić 12,000. Po przebyciu oblężeń w roku 1809 i 1813, po przeniesieniu władz i szkół, miasto podupadło. W roku 1827 było 358 domów, 4709 mieszkańców; w 1858 roku było 105 domów murowanych, 391 drewnianych i 4802 mieszkańców (1822 Polaków, 2239 izraelitów, 21 innej narodowości). Domy były ubezpieczone od ognia na 233,880 rubli, a kasa miejska miała dochodu 4253 rubli 72 kop. W roku 1859 było 139 rzemieślników i 152 mieszczan rolników, 87 kupców kramarzy, 7 duchownych, 16 urzędników. W roku 1860 było 103 domy murowane, 360 drewnianych; w tej liczbie było 370 parterowych, 68 jednopiętrowych, 16 dwupiętrowych. Gmachów rządowych było 23, miejskich 4. Nieruchomości były ubezpieczone od ognia na 460,580 rubli (w tym gmachy wojskowe na 222,780 rubli). Cechów było pięć: stolarski, kowalski, ślusarski, szewcki i rzeźnicki. Miały one przywileje, nadane przez Jana Zamoyskiego w roku 1590, a potwierdzone przez cesarza Franciszka II w roku 1796. Istniało też zgromadzenie kupców. Targi odbywały się co środa i piątek, a jarmarki 6 razy do roku.

Prócz miasta istnieje jeszcze gmina wiejska, nosząca nazwę Zamość. Należy ona do sądu gminnego okręgu I w Żdanowie, zarząd gminny mieści się w przedmieściu Zamościa, zwanym Nowa Osada. Gmina ma 17,596 mórg obszaru i 6641 mieszkańców. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 2893 prawosławnych i 133 żydów. W skład gmin wchodzi wsie: Ciołki, Horyszów Polski, Hyża, Janowice, Jarosławiec, Joannówka, folwark Kalinowice, Kornelówka, Pniówek, Podkarpie, Podtopole, Sitno, Sławęcin, Stabrow, Szlakówka, osada Szopinek, Topornica, Wólka Infulacka, Wólka Panieńska, Wólka Horyszowska, Żdanów.

Obszar dzisiejszego Zamościa stanowił, na początku XVI wieku, wieś, zwaną Skokówka albo Skokówki. Możliwe, że z nazwy, iż założycielem osady był jeden z Bończów Skokowskich, siedzących w XV wieku w Skokowie, pod Opolem Lubelskim. Z aktu, przytoczonego przez Paprockiego, widać, iż

w roku 1471 Bończa Tomaszowski, rotmistrz, jest kolegą Macieja Zamoyskiego. Pierwszym znanym właścicielem Skokówki jest Szczęśny Zamoyski, syn Florjana, a dziad Jana. Być może, że on tu zbudował obronną rezydencję na wzgórzu, okolonym od wschodu i zachodu przez rzeczki Topornicę i Łabuńkę, łączące się następnie u stóp wzgórza w rozległy staw w stronie północno-zachodniej. Obronność ta pozwoliła odeprzeć napad Tata-
rów za Zygmunta I. W tym zameczku ujrzał światło dzienne 1 kwietnia 1541 roku Jan Zamoyski.

Objawszy po śmierci ojca w 1572 roku liczne włości, postanowił założyć w pięknej dolinie obu rzeczek miasto i zarazem okazałą rezydencję. Śród młodszych rodów możnowładztwa polskiego wytwarza się dążność do zakładania nowych rezydencji z nazwami pierwotnych gniazd rodowych. Już około 1580 roku zaczynają się na obszarze Skokówki roboty koło budowy nowego zamku na rezydencję, kościoła i wytkniętego, według z góry ułożonego planu, miasta, do którego ściągają z dalszych stron osadników. Przybędzie tu zwłaszcza wiele Ormian. Już Klono-
wicz w „Roxolanji“, wydanej w roku 1584 w Krakowie, opiewa, rosnące w jego oczach, miasto, wznoszące się wtedy budowle na pomieszczenie przyszłych instytucji.

Przywilej lokacyjny wydał Jan Zamoyski w roku 1580 w Jarosławcu. Nadawał nim miastu prawo niemieckie, zwalniał wieczyście od wszelkich robocizn, a od podatków na lat 25. Apelację od wyroków sądu miejskiego zanosić pozwolił do magistratu lwowskiego. Po upływie lat swobody mieli płacić dziedzicowi z łanu po 20 groszy, a na kościół 6 groszy, z poczwórnej roli 10 groszy dziedzicowi, 3 grosze na kościół, z każdego domu w mieście 6 groszy dziedzicowi, 2 na kościół, z przedmieść po 4 grosze dziedzicowi, a 2 kościołowi. Opłaty wnoszono na świętego Marcina. Nadanie to potwierdził Stefan Batory 28 lutego 1585 roku, dodając przytym trzy jarmarki i targi tygodniowe. Kupców z miast większych, przybywających tu na jarmarki, zrównano co do praw z kupcami lubelskimi i toruńskimi.

Drogę handlową ze Lwowa i Wołynia wytknięto na Zamość, w którym ustanowiono skład towarów, przywożonych z Wołynia, województwa bełskiego i ziemi chełmskiej, oraz sprowadzanych z Gdańska i innych stron Polski.

Mieszczan uwolniono od wszelkich ceł, nawet pogranicznego, za co mieli płacić do skarbu po 300 złotych rocznie, po dziesięciu latach. Od podatków byli wolni na lat 15. Co do praw miejskich zrównano Zamość ze Lwowem i cechom nadano też prerogatywy, jakich używały lwowskie. Za herb nadał król miastu świętego Tomasza. Zygmunt III potwierdził przywileje w sejmie w Warszawie 12 kwietnia 1589 roku i nadał drugi dzień targowy w tygodniu.

Tak wielkie swobody i przywileje ściągnęły tu licznych osadników, wielu zamożniejszych kupców i przemysłowców. Obwarowanie miasta zapewniało bezpieczeństwo. Wzniesiono tu wkrótce wiele murowanych domów i sklepów. Założono, tak zwaną, giełdę dla przybywających tu kupców, okazały ratusz z wieżą ośmioboczną.

Jan Zamoyski nadał w roku 1589 Ormianom przywilej, udzielający im te swobody, jakie mają obywatele miasta i prawo wyrobu i sprzedaży trunków. W roku 1601 nadał miastu prawo pobierania opłat od palenia wódki, z łaźni, od wagi i miar miejskich. Zygmunt III w roku 1613 zatwierdził dawne przywileje i wydał nowy, nakazujący, by czopowe i dochody miejskie były pobierane i arendowane tylko przez chrześcijan, mieszczan lub oficjalistów dziedzica, z wyłączeniem żydów. Władysław IV w roku 1635 nadał pobór opłaty mostowego i grobelnego. W roku 1646 tenże król dodał jeszcze czwarty jarmark. Jan III w roku 1689, a August II w 1732 roku, potwierdzając dawne przywileje, dodali każdy po jednym jarmarku rocznie. Wreszcie w 1760 roku Józef Klemens Zamoyski, ordynat, dozwolił mieszczanom wolnego wrębu na opał i budowlę w lasach ordynacji. Pozwolenie to, cofnięte w roku 1824, zamienione zostało w ostatnich czasach na służebność.

Dla różnoplemiennej ludności, ściągniętej przez swobody miejskie, powstały liczne świątynie. Obok kościoła parafjalnego, zamienionego w roku 1600 na kolegiatę, powstaje cerkiew obrządku wschodniego, potem unicka, cerkiew ormiańska, początkowo drewniana, od roku 1633 okazała murowana, wreszcie w roku 1593 akademja (poprzednio już istniała szkoła). Wraz ze szkołami rozwija od roku 1593 swą czynność drukarnia. Dla wspierania rękodzielników uboższych ufundował Zamoyski „Mons pietatis”, t. j. lombard z kapitałem 10,000 zł.

Do pomyślnego rozwoju miasta przyczyniło się utworzenie z rozległych dóbr Zamoyskiego ordynacji, zatwierdzonej na sejmie roku 1589. Zamość stał się centrem interesów tego obszaru dóbr i główną siedzibą ordynatów. Tu przebywa często i umiera w roku 1605 Jan Zamoyski, tu również kończy życie syn jego, Tomasz w roku 1638.

Pierwszą klęską, jaka spadła na Zamość, był wielki pożar, który w roku 1633 zniszczył kolegiatę i wiele domów. W lat piętnaście, w roku 1648, Bohdan Chmielnicki, przy udziale Tatarów, oblega Zamość i zarówno bombardowaniem murów ze 60 dział, jak i, wynikłym z oblężenia, głodem i morem, nęka ludność. Miasto broniło 600 piechoty niemieckiej, pod wodzą Ludwika Wejhera, starosty waleckiego, i straż mieszczańska. Elekcja Jana Kazimierza (21 listopada 1648 roku) i list, wyprawiony przez nowego króla, do Chmielnickiego skłoniły go do zaprzestania kroków wojennych i odstąpienia od miasta za okupem 20,000 zł. po czterotygodniowym oblężeniu. Miał on swą główną kwaterę w Łabuńkach (o milę od Zamościa) i zamierzał wyprawić stamtąd 40,000 Tatarów ku Warszawie.

Karol Gustaw, pokonawszy w roku 1656 Czarneckiego pod Gołębkiem, obległ Zamość, którego bronił Jan Zamoyski, wnuk kanclerza. Mimo ponętnych obietnic króla szwedzkiego (obiecywał mu tytuł książęcy) nie chciał poddać Szwedom miasta i wytrzymał dwudniowe bombardowanie Douglasa. Szwedzi, odstąpiwszy, poszli w kierunku Jarosławia. Gdy Jan Kazimierz

odebrał w tymże roku Warszawę, przysłał na pobyt do Zamościa liczne grono znakomitych jeńców szwedzkich (feldmarszałek, Wittenberg, kilku generałów, ośmiu pułkowników). Eskortował ich Mikołaj Ostroróg.

Rakoczy, rozłożywszy się obozem pod Kraśnikiem, w kwietniu 1657 roku wzywał listownie Jana Zamoyskiego do połączenia się z nim i wydania jeńców. Mimo odmowy, Szwedzi nie próbowali oblegać Zamościa.

W roku 1658 nowy pożar sprawił wielkie straty. Nawet działa forteczne, uszkodzone przez ogień, trzeba było na nowo odlewać.

Po śmierci bezpotomnej Jana Zamoyskiego ordynacja przeszła na pewien czas do Wiśniowieckich (siostra Jana, Gryzelda, była żoną Jeremjasza Wiśniowieckiego, a matką Michała, króla), lecz Zamoyscy, przy poparciu Jana Sobieskiego, uzyskali w roku 1676 przelanie praw na drugą linię, w osobie Marcina Zamoyskiego, który w sam dzień świętego Jana Chrzciciela, wjechał do Zamościa, by objąć dobra.

W roku 1705 zajął Zamość Mazepa, idący na pomoc Augustowi II.

W czasie konfederacji tarnogrodzkiej, Zamość odgrywa dość ważną rolę. Dnia 29 grudnia 1715 roku zdobywają twierdzę wojska saskie pod wodzą Fleminga.

W roku 1720, z inicjatywy Lwa Kiszki, metropolity kijowskiego, odbywa się tu Synod, mający na celu urządzenie kościoła ruskiego. Zasiada na nim nuncjusz papieski, Hieronim Grimaldi, metropolita, sześciu biskupów, dziesięciu archimandrytów i ihumenów bazylikańskich, dziesięciu dziekanów i wielu świeckich delegatów. Przyjęto tu wyznanie wiary, zatwierdzone przez Urbana VIII. Klasztory wszystkie włączono do reguły bazylikańskiej. Uchwały Synodu potwierdził Benedykt XIII.

Przy pierwszym rozbiorze Rzeczypospolitej Zamość przeszedł pod panowanie Austrii i został miastem obwodowym (cyrkułowym). Akademię zamieniono na liceum, a twierdzę objęły władze wojskowe.

W czasie kampanji, prowadzonej przez Xięstwo Warszawskie z Austrią w roku 1809, Zamość z łatwością został zdobyty, gdyż mimo usiłowań półkownika Pulszky'ego, komendanta twierdzy, garnizon, liczący do 3,000, lecz złożony z rekrutów galicyjskich, nie stawiał oporu i Pulszky ranny musiał się poddać. Wtedy to, po skończonej kampanji, cały obwód zamojski po San wcielono do Xięstwa Warszawskiego. Zamość na nowo został umocniony. W roku 1813 przebył nowe siedmiomiesięczne oblężenie. Komendant twierdzy, generał Maurycy Hauke, kapitulował 22 grudnia. W czasie oblężenia wybijano tu, dla braku pieniędzy, monetę ze sreber, zabranych z kościoła franciszkańskiego.

W roku 1816 rząd Królestwa Polskiego nabył od hr. Zamoyskich miasto i fortecę drogą zamiany na dobra rządowe. Forteca uległa wtedy przebudowie, odpowiednio do nowszych wymagań sztuki wojennej. Ze zmianą pojęć i stosunków forteca straciła swe dawniejsze znaczenie i ostatecznie w roku 1866 została zniesiona. Zamość zachował tylko swe znaczenie, jako centr powiatu, uszczuplonego, przy nowym podziale kraju w roku 1867, przez utworzenie nowego powiatu — Biłgorajskiego.

Już za rządu austriackiego na potrzeby wojskowe pozajmowano gmachy poznoszonych klasztorów: franciszkanów, reformatów, sióstr miłosierdzia, a także pałac dawny ordynatów, seminarjum, gmachy akademji (w roku 1809), za które wzamian rząd królestwa dał w roku 1819 ordynacji odpowiedniej wartości dobra: Gruszkę Zaporską, Zaporze, Podlesie, Gaj i Branewkę. Szkołę wtedy przeniesiono do Szczepieszyna. Ormiański kościół uległ temuż losowi. Ormianie tutejsi, gdy Zamość stracił swe przywileje handlowe, poprzenosili się w inne strony. Zajmowali się oni między innymi, wyrobem safjanów.

W roku 1816 Niemcewicz, zwiedzając Zamość, znalazł tu tylko małą szkółkę, świeżo otworzoną przez bazylianów. Drukarni ani księgarni nie było. Handel upadł. Jedynymi kupcami byli żydzi, utrzymujący nędzne kramy z drobiazgami. Pokazy-

wano mu wtedy oficynę, w której zakończył życie Zamoyski. Były w niej cztery małe sklepione pokoiki, mające po 7 łokci długości, a do 3 szerokości. Pałac ordynatów, wystawiony w XVIII wieku przez architekta Catellego, za Tomasza Zamoyskiego, starszego brata Andrzeja, stał spustoszały. Na dziedzińcu widział mnóstwo dział różnego kalibru, a między innymi wielką armatę, ofiarowaną Janowi Zamoyskiemu przez miasto Rygę, za obronę przeciw Szwedom.

Z dawnych świątyń przechowała się kolegiata i kościół pobazylijański. Pierwszy, wystawiony razem z założeniem miasta, jest budowlą obszerną, o trzech nawach, lecz bez okazałości. W kaplicy, po prawej ręce wielkiego ołtarza, mieści się grobowa tablica wielkiego kanclerza z napisem: „Hic situs est Joannes Zamoyski“. Na jednym z filarów umieszczono nagrobek poety i profesora akademii zamojskiej, Szymona Szymonowicza († 1629 roku). Ma też nagrobek drugi profesor akademii i medyk hetmana, Szymon Birkowski. Z rodziny Zamoyskich spotykamy tu nagrobek Florjana, syna Wacława, kasztelana Chełmskiego i Zofji Pszonkównej, zmarłego 1638 r., w 27-ym roku życia. Prócz tego wymienia jeszcze Niemcewicz tablicę grobową Tomasza Oleśnickiego, który, poniosłszy ciężką ranę pod Cecorą, walczył jeszcze w roku 1621 pod Chocimem i zmarł w 22 roku życia.

Groby rodzinne Zamoyskich mieszczą się pod kaplicą (z prawej strony wielkiego ołtarza). Na przodzie stoją tu cztery trumny: Jana Zamoyskiego († 8 czerwca 1605 roku), Tomasza, syna Jana (ur. 1 kwietnia 1594 roku, † 8 stycznia 1638 roku), Marcina, ordynata, podskarbiego koronnego (ur. 1637 roku, † 4 czerwca 1689 roku), Andrzeja, ordynata, kanclerza wielkiego koronnego (ur. 12 października 1717 roku, † 10 lutego 1792 roku). W drugiej piwnicy liczne trumny ze zwłokami innych członków tej rodziny. W kaplicy rodowej na lewej ścianie od ołtarza znajdują się wizerunki naturalnej wielkości Jana Zamoyskiego i syna jego, Tomasza, pędzla Wojciecha Gersona. Z obrazów

w ołtarzach zasługuje na uwagę Zwiastowanie N. Panny, uważane za dzieło Carla Dolce. W drugiej kaplicy po prawej ręce jest święty Mikołaj, a nad nim piękny bardzo obraz, przedstawiający Wniebowzięcie N. Panny. W Wielkim ołtarzu święty Tomasz miernej wartości. Cyborjum srebrne zdobią herby: Zamoyskich, Radziwiłłów, Tarnowskich i Batorych.

Skarbiec kościoła posiada różne relikwie, przywożone z Rzymu, kosztowne monstrancje, kielichy, ornaty, dary rodziny Zamoyskich. Jest także koszulka, którą miał podobno w czasie koronacji Batory.

Kościół wschodniego obrządku wystawili w roku 1589 osiedli kupcy greccy. Oddano go następnie w roku 1706 pod zarząd bazylianom. Patriarcha carogrodzki w roku 1643 własnym kosztem odnowił w nim obrazy. Obecnie, jako cerkiew prawosławna, został przerobiony i odnowiony. Dawny kościół franciszkański już za rządu austriackiego został przerobiony na koszary. Zewnętrzne mury zachowały swe kształty. Dawny pałac ordynatów mieści obecnie szpital wojskowy.

Zapewne wraz z założeniem miasta powstała szkoła, do której Zamoyski wezwał w roku 1589 znanego poetę Klonowicza na kierownika. Później dopiero powstał w umyśle fundatora zamiar utworzenia wyższego zakładu naukowego. W roku 1593 otworzył tu akademję, jako filję krakowskiej. Akt fundacyjny wydał dopiero w 1601 roku. Klemens VII potwierdził tę fundację i zrównał, co do praw nadawania tytułów: doktora filozofji, obojga praw, medycyny i notariusza, z innymi akademjami. Biskupi chełmscy, otrzymali godność kanclerzy akademji. Profesorów wezwano głównie z akademji krakowskiej. Przy organizacji zakładu pomagał Zamoyskiemu znany poeta, Szymonowicz, który następnie zajął stanowisko profesora. Zygmunt III, niechętny Zamoyskiemu, nie zatwierdził fundacji. Na utrzymanie szkoły przeznaczył fundator dochód ze wsi Bukowina (wynoszący do 1000 zł.), resztę dodawano z funduszków ordynacji. Dochód roczny najwyższy wynosił 13,000 zł. Kapi-

tały akademji, skutkiem zapisów, wzrosły do 197,000 zł. w roku 1664. Na kursie niższym były trzy katedry: retoryki, poezji i syntaxy, gramatyki, na kursach wyższych było 7 profesorów „publicznych“, wykładających: prawo cywilne, prawo polskie, logikę z metafizyką, filozofję moralną, fizykę, matematykę i wymowę. Pierwszym rektorem był Melchior Stephanides. Szkoła ta jednak nie mogła się rozwinąć należycie, zarówno dla braku zdolnych profesorów, szczupłych funduszków, jak i dla małej liczby kształcącej się młodzieży. Zamość leżał w środku rozległego obszaru, na którym się rozwinęła wielka własność. Młodzież magnacka kształciła się za granicą. Średniej szlachty i zamożniejszego mieszczaństwa niema tu prawie wcale. Stąd liczba uczniów dochodzi co najwyżej do 118 w roku 1608, by spaść do 36 w roku 1616. Przy akademji istniały dwie bursy dla młodzieży: jedna, bursa „indigentium“, spłonęła w roku 1627 i nie została odbudowaną, druga, uposażona w roku 1677 przez dziekana kolegiaty, Wawrzyńca Staringeta, od niego nosiła nazwę. Uczniowie początkowo mieli się dzielić na pięć narodów: polski, litewski, ruski, prusko-inflancki, cudzoziemski, co jednak się nie utrzymało. W roku 1648, gdy wdowa po Tomaszu Zamoyskim, Katarzyna z książąt Ostrogskich, założyła przy akademji seminarjum duchowne, akademja rozdzieliła się na 4 wydziały: teologiczny (5 katedr), prawny (5 katedr), lekarski (jedna, dwa razy tylko była obsadzona) i filozoficzny (5 katedr). Na życzenie Tomasza Zamoyskiego w roku 1745, biskup neapolitański, infułat ołycki, Wojciech Laskarys, zajął się reformą akademji. Było wtedy 12 profesorów, lecz tylko 6 wykladało. Dochód wynosił 7277 złotych. Rząd austriacki w roku 1773 zniósł akademję. Miała ona swe kolonje, z tych jedną w Olyce.

Z istnieniem akademji wiązała się ściśle działalność drukarni, istniejącej tu od roku 1593. Bandtke wylicza aż 14 drukarzy, kierujących tym zakładem. Pierwszy, Marcin Łęski, wydał między innymi „Statut“ Herburta (1597 rok) i „Sielanki“ Szymonowicza (1614 r.). Następca jego, Wolbromczyk,— dzieło

Erazma Syxta „O cieplicach we szkłe“ (1617 r.) i dramat Szymonowicza „Pentesilea“ (1618). Później wychodzą tu kalendary (od 1681 roku), które zyskają wielki rozgłos, gdy redagować je zacznie Stanisław z Łazów Duńczewski, astronom zamojski (od roku 1728 do 1775). Jeszcze w roku 1803 i 1804 wydał tu Kukolnik „Dziennik ekonomiczny zamojski“. Z druków zamojskich zasługuje na uwagę: „Stemma Samosciorum ab... Joanne Samoscio conscriptum et filio dedicatum... Samosciis..., 1609“. Jest to genealogja Zamojskich na 14 kartach z 11 wizerunkami, wydana przez Adama Burskiego.

Najdawniejszy opis Zamościa mieści dzieło „Theatrum urbium“, wydane przez Jerzego Brauna (1593—1615 w 6 tomach, w Kolonji). Opis ten, skreślony przez Greka, Jerzego Douza, który, jadąc do Konstantynopola, odwiedzał Zamoyskiego w jego rezydencji, podał Niemcewicz w „Podróżach historycznych“ (str. 164). Współcześni poeci, jak Klonowicz w „Roxolanji“ (1584 r.) i Szymonowicz w wierszu „Imagines diaetae Zamosciana“ (z 1594 r.), pisanym z powodu obchodu wesela Jana Zamoyskiego z Barbarą Tarnowską (ogłoszony w Zamościu w 1604 roku), dostarczają nam także pewnych szczegółów, dotyczących się miasta i życia, jakie się w nim rozwijało. W 1596 roku bawi w Zamościu sekretarz kardynała Gaetano i w dzienniku poselstwa wspomina o bogatym zbiorze ksiąg i rękopisów w bibliotece kanclerza (Niemcewicz: „Zbiór pamiętników o dawnej Polsce“ t. II). Z nowych opisów i opracowań, prócz „Starożytnej Polski“, w której podano pierwszy zarys historii Zamościa, spotykamy opisy z rycinami w Tygodniku Ilustrowanym z roku 1871 (tom VIII, str. 88) i w roku 1878 opis K. Strzeleckiego (tom V, str. 275) z rycinami (kolegjata, wnętrze kolegjaty, kościół po-franciszkański i ratusz), wreszcie w Tygodniku powszechnym z roku 1882 (№ 21). W roku 1883 ogłosił A. Budiłowicz w piśmie „Chołm. Warsz. eparch. wiestniku“ rozprawę, wydaną też oddzielnie, pod tytułem „Ruskaja prawosławna starina w Zamoście“. Do dziejów szkół zamojskich odnoszą się druki: „Aca-

demiae Samoscianae recens institutae intimatio, cum Dan. Hermannii carmine in eandem academiam, Rigae, 1595". Ustawy akademji zamojskiej z opisaniem różnych nauk ku pożytkowi Polskiej młodzi ściągających się zebrane, a teraz przy otwarciu nowego konwikt... do publicznej wiadomości podane, Typ, univ. zamoiscensis (6 kart). „Monumentum primarii lapidis quem Joannes Zamoyski cum genitrice Catharina ducissa Ostrogii, in Zamoscensis Akademiae erigi coeptae fundamento deposui, 1639 r.“

Zamojska ordynacja utworzoną została w roku 1589, przez Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana Wielkiego Koronnego, z dóbr, należących do niego, i potwierdzoną została w tymże roku na sejmie Warszawskim. Aktem, zeznanym przed trybunałem lubelskim, Zamoyski określił bliżej zasady przechodzenia ordynacji drogą sukcesji w linii męskiej, wyposażenia córek, opieki nad nieletnimi ordynatami, przechodzenia na dalsze linje, w razie wygaśnięcia głównej.

Według aktu w skład ordynacji weszły następujące dobra: Zamość (twierdza i miasto), założony na gruntach dóbr Kalinowice i Skokówka, nabytych przez dziada założyciela, Felixa, podkomorzego chełmskiego i Mikołaja, referendarza koronnego (do zamku w Skokówce należały też inne wsie i folwarki); Tworyczów, dobra z przyległościami, Sulmice Mokre w ziemi chełmskiej, Janowice, Stabrów, Jarosławiec, Sepin (Szopinek dzisiejszy?), część Horyszowa lackiego, Rogoźno i Wieprzowe Jezioro z dobrami w powiecie bełskim, Krzeszów i miasto Tarnogród ze wsiami i dobrami, zamek i wieś Zamech w ziemi przemyskiej.

Sejm Warszawski z roku 1590 potwierdził tę ustawę. W tymże roku Jan Zamoyski aktem dopełniającym wcielił do ordynacji Stary Zamość, na życzenie, bezdzietnego i nad grobem już stojącego, starca, Florjana Zamoyskiego (wuja hetmana), właściciela tych dóbr, chorążego chełmskiego. W roku 1591 po śmierci Florjana Zamoyskiego wydaje hetman nowy akt, określający prawa do ordynacji bocznych linii i do liczby, wyznaczonych

w pierwszym akcie, opiekunów ordynacji dodaje Andrzeja Batorego, kardynała i biskupa warmińskiego i Krzysztofa Radziwiłła, wojewodę wileńskiego i hetmana wielkiego xięstwa litewskiego. W 1593 roku, po wstąpieniu w nowe związki małżeńskie (z Barbarą Tarnowską, wydaje hetman trzeci akt dopełniający, w którym, powtarzając skład dóbr ordynacji, wymienia: Szczepczyszyn, nabyty od Górków (Andrzej, kasztelan nakielski, Piotr, podkomorzy poznański, tudzież Stanisław i Jan z Czarnkowa, bracia). Czwartym aktem dodatkowym z roku 1601 wciela hetman do ordynacji miasto Turobin z wsiami i folwarkami, wieś Białą z przyległościami, Zwołę i Kocudzę w ziemi lubelskiej, a, wybierając się na wyprawę do Inflant, syna, Tomasza, przeznacza na następcę, a wyżej wymienione wsie na uposażenie młodszego syna Tomasza. Piątym aktem, wydanym w 1604 roku, odwołuje to rozporządzenie, jako naruszające całość ordynacji i wciela do takowej świeżo nabyte posiadłości, jako to: zamek i miasto Kraśnik z przedmieściami i wsiami: Suchynia, Wyżnica z folwarkami, Wyżnianka, Budzyń, Kawęczyn, Stróża, Słodków, Blinów z folwarkami, Batorz z folwarkami, Zdziłowice z folwarkami, Ponikwy, Żabia Wola, Otrocze, Wilkołaz z folwarkami, Wymysł, Zalesie, Wola Wilkołazka z folwarkami, część wsi Rudniczek w ziemi lubelskiej, Horyszów w ziemi bełskiej, część dóbr Nawóz i działę w Chomęciskach, w ziemi krasnystawskiej. Akt cesarza Józefa II, potwierdzający ordynację (która przeszła wtedy pod panowanie Austrii), wylicza następujące posiadłości, rozdzielone na klucze dóbr: dobra Zamojskie (Zamość miasto ze wsiami: Wólka Zamojska, Siedliska, Janowice); Sitanieckie (Sitaniec z Wolica, Zabytów, Majdan Sitaniecki, Huszczka Wielka i Mała, Stabrów, Szopinek, Sulmice, Monastyr, Wiszenki, Bortatycze); Lipskie (Lipsko, Wola Lipska, Topornica, Zarzecze, Białowola, Pniówek, Kalinowice); Horyszowskie (Horyszów Polski z Wolą i Jarosławiec); Starozamojskie (Stary Zamość, Wierzba, część Chomęcisk, Złojec, Wólka Złojcka, Nawóz, Kulików, Wirkowice, Zarudzie); Żdanowskie (Żdanów, Białobrzegi, Mokre, Płos-

kie, Wieprzec, Wola Wieprzecka, Kossobudy); Szczebrzeszyńskie (Szczebrzeszyn z przedmieściami, Niedzieliska, Wielacza z Zawadą, części w Bodaczowie, Topólcza, Kawęczyn Wieki, Żurawnica, Kawęczyn Mały, Michałów, Klemensów, Rozłopy, Deszkowice, Bród Stary i Wataski); Latyczyńskie (Latyczyn, Zaburze, Radecznicza); Górajeckie (Górajec Czarnystok, Chłopków, Lipowiec z Wólką); Tworyczewskie (Tworyczów, Kitów, Żrebce); Mokrolipskie (Mokrelipie, Zakłodzie, Uście, Sąciażka dziś Sąsiadka); Huciskie, Hucisko i Ulów); Rybnickie (Rybnica, Susiec albo Huta Susiecka, Grabowica, Kunki); Józefowskie (miasto Józefów i wsie: Parysówka, Majdan Nepryski, Górnik, Długi Kąt, Podrusów, Hamernia, Izbice albo Nowiny, Majdan Sopocki); Zamechskie (Zamech, Olchowice, Borowiec, Krzyszychy, Kozaki i Głuchy, Obsza z Wólką, Babice); Łukowskie (Łukowa z Wólką, Szostaki, Ostrówek, Lipowiec albo Budziarze, Korchów); Rożanieckie (Rożaniec z Wólką i Płusy); Tarnogródzkie (miasto Tarnogród z Majorostwem albo Wójtostwem); Potockie (Potok Górny z Przysadką, Gozd, Potok Dolny z Zagrodą, Dąbrówka); Naklickie (Naklik, Kulna, Zawady i Giecki, Szyszków); Krzeszowskie (Krzeszów z przedmieściami i wsie: Krzeszów Górny z Podolszynką, Krzeszów Dolny i Pokoje, Bystre, Huta Krzeszowska, Sieraków, Ruda Dymarska, Żuk, Suszki, Kamionka, Hucisko z Wólką); Lipińskie (Lipiny z Borowiną, Jedlinki i Babie, Brzozowiec, Jasienik); Biskie (Biszczka z Wólką, Kawęczyn); Xiężpolskie (Xiężpol, Drażdże i Króle, Majdan Xiężpolski, Kupczaki, Brodziaki, Zanie i Zynie, Budziarze); Zwierzynieckie (Zwierzyniec i Budziarze, Tereszpol i Budziarze, Górecko z Kościółkiem, Trzeputniak i Budziarze, Obroc); Tomaszowskie (miasto Tomaszów z przedmieściami i wsie: Rogoźno, Szara Wola, Łosiniec i Zawadki, Wólka Łosiniecka, Pasieki, Mazily, część w Wieprzowym Jeziorze); Piskorowickie (wieś Piskorowice); Turobińskie (miasto Turobin z przedmieściami i wsie: Rokitów, Olszanka, Majdan Turobiński, Grudki, Tokary i Olendry, Huta, Tarnawa, Biskupie, Ponikwy z Wólką, Czernięcin z Wólką, Żórawie, Byki, Żabno i Guzów).

wka); Kraśnickie (miasto Kraśnik z przedmieściami i wsie: Wyżnica, Wyżnianka, Budzyń, Suchynia, Stróża, Słodków, Blinów, Majdan Blinowski, Wilkołaz, Wólka Rudnicka, Zalesie); Górajskie (miasto Góraj z wójtowstwem i przedmieściami, oraz wsie: część w Chrzanowie, część w Branwi, Łada, Malinie, Dzwola, Hosznia i Bononja); Janowskie (miasto Janów i przedmieścia, wsie: Biała, Godziszów z wójtowstwem, Krzemień, Lipa, Wólka Ratajska, Kocudza); Batorskie (Batorz z Wólką, Otrocze, Zdziłowice, Majdan Batorski); Solskie (Sól, Bidaczów, Dąbrowica, Ciosmaki). Pozwolono też wcielić do ordynacji dobra, stanowiące uposażenie liceum zamojskiego (dawnej akademji) a mianowicie: Chmielek z Rakówką, Zawadką i Bukowiną. Na mocy układu z komisją rządową wyznań i oświecenia w roku 1819, z wynagrodzenia za gmachy szkolne w Zamościu, zajęte na potrzeby wojska i ocenione na 500,000 złotych polskich, zakupiono dobra: Gruszka Zaporska, Podlesie, Zaporze, Gaj i Branewka, a w roku 1823, na mocy układu z komisją skarbu, jako wynagrodzenie za przejście miasta Zamościa na własność rządu, ordynacja, otrzymała dobra: Stawce z częściami na Czernięcinie i Żabnie, Nielisz z częściami: Włostowszczyzna, Przemiarki i Strzeleczyzna, części po trynitarzach w Tomaszowie i pałac w Warszawie przy ulicy Senatorskiej № 472. Cesarz Mikołaj I, ukazem z roku 1848, potwierdził wcielenie tych dóbr do ordynacji, również jak i, wymienionych powyżej, posiadłości szkół zamojskich (potym szczebrzeszyńskich), które stanowić mają zupełną własność ordynacji.

Ordynacja pozostawała w posiadaniu bezpośrednich potomków hetmana do śmierci jego wnuka, Jana, wojewody Sandomierskiego († 7 kwietnia 1665 roku), pierwszego męża Marii Kazimiery d'Arquien (potym Sobieskiej). Zmarł on bezpotomnie, a ponieważ siostra jego, Gryzelda Konstancja, wyszła za Jeremiego Wiśniowieckiego († 1651), przeto Wiśniowieccy, po wygaśnięciu linii hetmańskiej, objęli ordynację, wbrew ustawom i po długich sporach i procesach, za poparciem Jana Sobies-

kiego, dobiła się praw młodsza linja Zamoyskich i w roku 1676, w sam dzień świętego Jana Chrzciciela, objął Zamość i ordynację Marcin Zamoyski. Według ustawy hetmana, w razie zupełnego wygaśnięcia Zamoyskich w linji męskiej, ordynacja przejdzie na tego z Jelitczyków, który się ożeni z Zamoyską i przyjmie to nazwisko. Uwłaszczenie ludności wiejskiej po roku 1864 zmniejszyło wielce olbrzymi obszar dóbr ordynackich. Przy ordynacji pozostały tylko folwarki i znaczne obszary leśne, obciążone jednak służebnościami. Połujański, w swym „Opisaniu lasów Królestwa polskiego“ (Warszawa rok 1854), wylicza następujące obszary leśne w dobrach ordynacji: Deraźnia Solska (130 dziesięcin), Kocudza (6151 dz.), Lipiny (925), Lipa (10012), Łązek (2136), Xieźpol (4412), Alexandrówka (224), Batorz (1896), Budzyń (890), Stróża (1641), Słodków (1211), Biszcz (409), Bukowa (2101), Ciosny (12513), Wilkołaz (772), Czarnystok (1000), Deszkowice (900), Kossobudy (7169), Lipsko (7500), Latyczyn (900), Nielisz (533), Obrocz (2789), Sochy (11713), Zwierzyniec (1396), Stawce (674), Tarnawa (2032), Żabno (1527). Ogółem było 83856 dziesięcin czyli około 160000 mórg.

Główny Zarząd dóbr mieści się w Zwierzyńcu. Folwarki są wypuszczone w dzierżawę. Dla zużytkowania produktów leśnych założono w Zwierzyńcu fabryki posadzek i mebli, tartak, fabrykę bryczek.

Ustawy ordynacji ogłoszone były drukiem po raz pierwszy w Zamościu w roku 1692, powtórnie w roku 1752 p. t. „Ordnatio bonorum hereditarium domui Zamosciana“ i poraz trzeci w Warszawie w roku 1867 p. t. „Statuta ordynacji Zamoyskiej od roku 1589 do 1848“.

Zamojski powiat gubernji lubelskiej utworzony został w roku 1867, z 13 gmin dawniejszego powiatu zamojskiego (z drugiej części powstał powiat biłgorajski), dwu gmin dawnego powiatu hrubieszowskiego (Sitno i Łabunie) i 1 gminy powiatu krasnostawskiego (Skierbieszów). Obszar wynosi 32.44 mil kwadratowych. Graniczy od północy z powiatem krasnostawskim, od

wschodu z hrubieszowskim i tomaszowskim, od południa z tomaszowskim i z biłgorajskim, od zachodu z biłgorajskim a w części z janowskim.

Obszar powiatu jest częścią wyżyny lubelskiej, spoczywającej na formacji kredowej, na której rozłożyły się wapienie i piaskowce miejscami. Wierzchnie warstwy stanowią gliny loessowe, którym obszar ten zawdzięcza żyzność gleby i bogatą roślinność (lasy liściaste). W warstwach loessu wody powyżłobiałły głębokie jary i doliny o zaokrąglonych brzegach.

Główną rzeką na obszarze powiatu jest Wieprz, płynący w południowej części od wschodu ku zachodowi, a skręcający pod Zwierzyńcem ku północy. Dopływami Wieprza na obszarze powiatu są: z lewego brzegu Pór, a z prawego Topornica (dawniej Wieprzec) i Kalinówka albo Wolica. Powiat cały leży za pośrednictwem Wieprza w dorzeczu Wisły, jedynie tylko okolice Górajka (w zachodniej części) wysyłają swe wody przez rzeczkę Ładę do Tanwi a z nią do Sanu. W dolinach rzek wzniesienie wynosi średnio około 700 stóp nad poziom morza. Gdy rozległa równina w dolinie rzeki Topornicy dokoła Zamościa zaledwie przechodzi 700 stóp wzniesienia, to o 12 wiorst na południe od Zamościa, przy kolonji Felixówka, wyniosłości dochodzą 1123 stóp nad poziom morza, pod Niedzieliskami (około 12 wiorst na zachód) wzniesienie wynosi 854 st., na wschód pod Horyszowem 848, a nieco dalej pod Żukowem—941 st.

Gleba sprzyja roślinności. W lasach spotykamy dęby i lipy obok drzew iglastych, a rola nadaje się w wielu miejscach do uprawy pszenicy. W roku 1880 było w powiecie lasów prywatnych, nieurządzonych 52728 mórg, urządzonych 34216 mórg, zasianych po wycięciu 2230 mórg, wyciętych a niezadrzewionych 2670 mórg, oddanych włościanom za służebności 4083 mórg. Przeważna część obszaru leśnego należy do dóbr ordynacji Zamoyskich. Pod względem urodzajności gleby powiat należy do uboższych w gubernji. Bogaty jest w lasy i łąki, za to mniej

obfituje w żyzne role. Część południowo-zachodnią zajmują przeważnie lasy ordynacji. Lasy dóbr, Krasnobród przedstawiają mnóstwo malowniczych widoków. Lasy bukowe spotykamy w Łabuniach i okolicy Zamościa, dębowe i sosnowe koło Kaczorki. Piękne łąki nadrzeczne sprzyjają hodowli koni i bydła, tudzież owiec.

Większa własność dzieli się na 106 folwarków, mających od 600 do 700 mórg. Z tych 36 pozostaje pod zarządem samych właścicieli, reszta w dzierżawie. Z wyjątkiem kilku, pozostałe folwarki należą do ordynacji Zamoyskich. Włościanie mają 132728 mórg, rozdzielonych na 6009 osad. Na osadę wypada średnio po 22 mórg. Rolnictwo tudzież chów bydła i koni stanowi główne zajęcie włościan. Użytkowanie z płodów mineralnych dostarcza nieco zajęcia ludności. W południowej części powiatu obfitość gliny sprzyja rozwojowi garncarstwa, we wsi Senderkach dobywają piaskowiec dla wyrabiania kamieni młyńskich, w Bukownicy wypalają wapno. Obfite pokłady torfu w dolinie Wieprza i jego dopływów nie są użytkowane. Kamieni narzutowych nie spotykamy na obszarze powiatu. Obfitość drzewa umożliwiła rozwój, choć dość słaby, przemysłu drzewnego, jak wyrób gontów w Krasnobrodzie, tartak i fabryka mebli giętych w Zwierzyńcu, bednarstwo w okolicy Zamościa. Wogóle na obszarze powiatu było w 1892 roku 65 fabryk, zajmujących 467 robotników i produkujących za 346857 rubli. Prócz podanych już w opisie Zamościa zakładów, było w powiecie 4 browary (33 robotników, 46800 rubli), 5 cegielni (34 robotników, 8950 rubli), 35 młynów wodnych i wiatraków (74 robotników, 52115 rubli), 1 młyn parowy (13 robotników, 1800 rb.), 1 piec wapienny (4 robotników, 2962 rb.), 2 tartaki — wodny i parowy (46 robotników, 12100 rb.), 2 smolarnie (6 robotników, 1290 rb.), fabryka mebli giętych, 112 robotników, 170000 rb.), 1 fabryka bryczek (19 robotników, 2000 rb.), zakład wyrobów z piaskowca (15 robotników, 900 rb.). W wykazie tym pominięto fabrykę posadzek w Zwierzyńcu, gontów w Krasnobrodzie i wartość produkcji oznaczono za nisko.

Ludność powiatu z 66357 mieszkańców w roku 1867, wzrosła do 87731 w roku 1883, a w roku 1892 doszła do 107937. W tej liczbie było 20256 prawosławnych 13486 żydów. Z ogólnej cyfry ludności przypada na dwa miasta (Zamość i Szczebrzeszyn) 16784 mieszkańców, a na gminy wiejskie 91153. W miastach na 100 mężczyzn przypada 107,4 kobiet, we wsiach zaś 101 kobiet. Na 1000 mieszkańców w roku 1892 przypadło 8.23 ślubów (największy procent w całej gubernji), 43.2 urodzeń i 29.3 zgonów. Na 100 urodzeń było 8.2 nieprawych w miastach a 3.7 we wsiach.

Pod względem kościelnym dekanat zamojski djecezji lubelskiej składa się z 12 parafji. Frampol, Góraj, Krasnobród, Łabunie z filją Komarów, Mokrelipie, Radzięcin, Sitaniec, Skierbieszów, Stary Zamość, Szczebrzeszyn, Wielacza z filją Nielisz i Zamość. W roku 1862 dekanat zamojski djecezji chełmskiej dzielił się na 9 parafji: Czaśniki z filją Niewirków, Horyszów Polski, Komarów z filją Dzierążnia, Miączyn z filją Zawalów, Sitno, Skierbieszów z filją Łaziska, Śniatycze, Sulmice, Zamość z filją Łabuńki. Obecnie dekanat zamojski prawosławny obejmuje parafje: Bortatycze, Horyszów Polski, Kossobudy, Lipsko, Łabuńki, Potoczek, Radecznica, Siedliska, Sitno, Skierbieszów, Sulmice, Suchowola, Szczebrzeszyn, Topolcza, Teresopol, Zamość, Złojec.

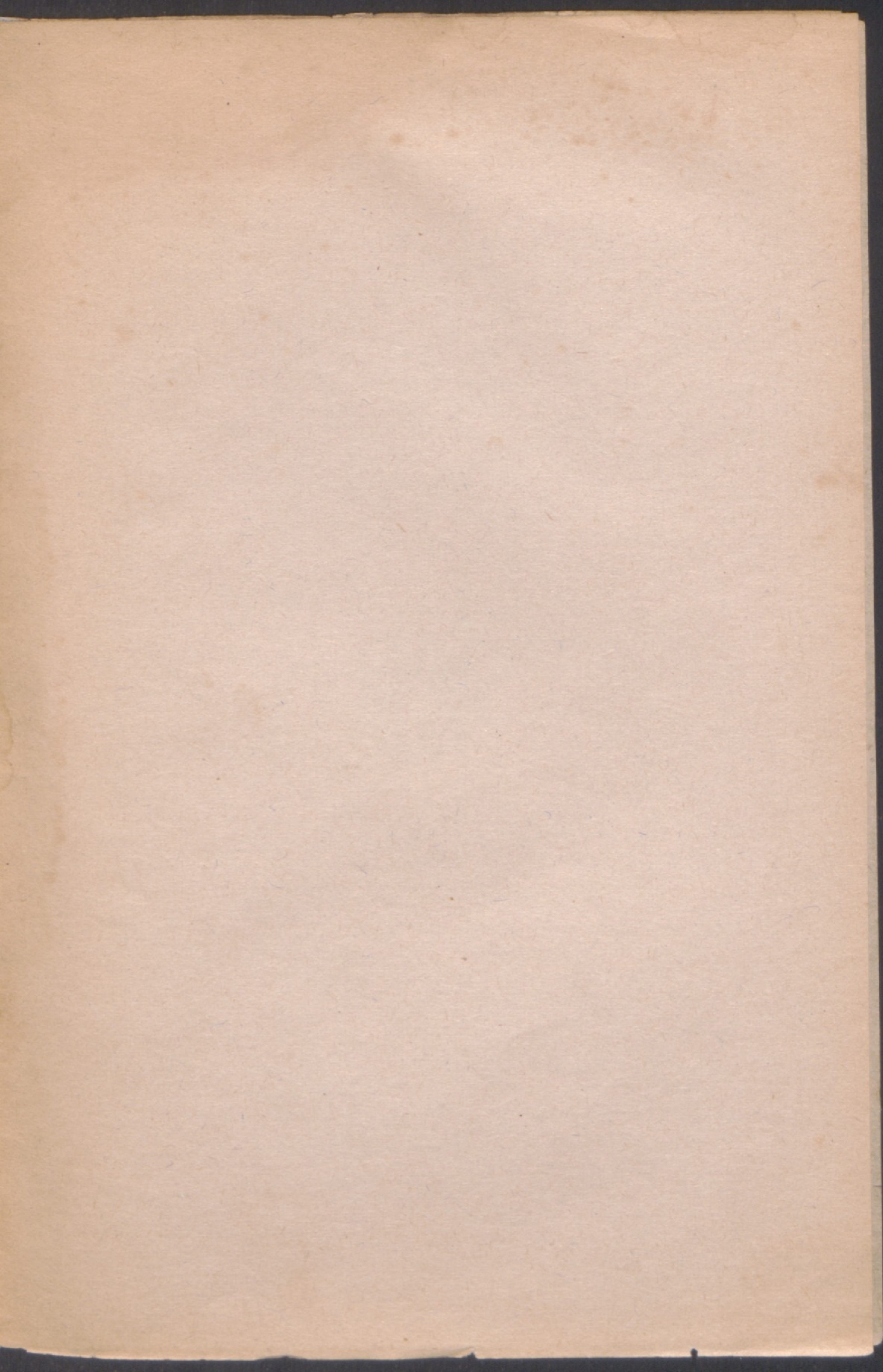
Zakładów naukowych było w 1883 roku na obszarze powiatu 30, a mianowicie: prócz podanych już wyżej w opisie Zamościa, była w Szczebrzeszynie szkoła dwuklasowa i 24 szkół początkowych w osadach i wsiach: Adamów, Barchaczów, Brody, Bondyryz, Frampol, Góraj, Iłowiec, Kalinowo, Łabunie, Łaziska, Majdan, Niepryski, Radzięcin, Rahodoszcz, Ruszów, Rzeczyca, Siedliska, Skierbieszów, Suchowola, Sulmice, Teresopol, Topolcza, Wielacza, Złojec.

Pod względem sądowym powiat dzieli się na jeden okrąg sądu pokoju dla miasta Zamościa i cztery okręgi sądów gminnych: Żdanów, Stary Zamość, Zwierzyniec i Górajec.

Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na dwa miasta: Zamość i Szczebrzeszyn i 14 gmin wiejskich: Frampol, Góraj, Łabunie, Mokre, Nielisz, Podklasztor, Radecznica, Skierbieszów, Stary Zamość, Sułów, Suchowola, Teresopol, Wysokie, Zamość, Zwierzyniec. W skład gmin tych weszły dawne miasteczka: Frampol, Góraj i Krasnobród.

Opis powiatu zamojskiego przez D-ra Bolesława Koskowskiego, pomieszczony został w dodatku miesięcznym do „Przeglądu tygodniowego” (z roku 1894, tom I). Do niniejszego opracowania dostarczył danych statystycznych do Zamościa T. Żukowski, a R. Przegaliński wykaz przywilejów miasta Zamościa i dane statystyczne z roku 1860.

B. Kaczmarski
4. XI. 47d.

WYDAWNICTWA
Zygmunta Pomarańskiego i Spółki
 w Zamościu.

	Mk. f.
Antoniewicz Tadeusz. Projekt programu nauki historii literatury w szkołach średnich	2. 40
Chlebowski Bronisław, prof. Zamość, ordynacja Zamoyskich i powiat Zamojski.	3. 00
Handelsman Marcei, prof. dr. Misja Stanisława Zamoyskiego do Paryża w roku 1810.	— 50
— Założenie Uniwersytetu w Warszawie.	3. —
Kalinowski Teodor, dr. O herb miasta Zamościa.	— 50
Klossowski Zdzisław. Zamość twierdza.	— 60
Kochanowski Jan K., prof. Drukarze zamojscy.	— 50
Krupiński Apolinary. Panegiryk Reja na cześć Stanisława Zamoyskiego.	— 80
Lempicki Stanisław, dr. Jan Zamoyski jako reformator wyższego szkolnictwa w Polsce.	3. —
Pieszko Michał. Na progu do dziejów Zamościa i okolicy.	— 50
Pomarański Stefan. Proces polityczny w Szczepieszynie w 1852 roku.	— —
Rutkowski M. Monety bite w czasie oblężenia Zamościa w roku 1813.	— 50
Sieroszewski Wacław. Józef Piłsudski, życie i czyny.	6. —
Sobieski Wacław, prof. dr. Żałobny Hetman.	— —
Sochaniewicz Kazimierz dr. Karnawał w Zamościu 1588r.	— 50
— Kult przeszłości w wychowaniu narodowym.	3. —
— Metryki kollegjaty zamojskiej.	— 50
— Stosunki narodowościowo-wyznaniowe w diecezji podlaskiej w 1863 roku.	2. 40
— Święty Tomasz Apostoł, patron Zamościa.	1. —
— Trybun ziemi Chełmskiej—Henryk Wiercieński.	— 60
— Zamość jako twierdza kresowa.	— 50
— Zamość w dobie powstania listopadowego.	1. —
Teka Zamojska, miesięcznik naukowy, poświęcony zagadnieniom miejscowym, pod redakcją Stefana Pomarańskiego. Zeszyt	2. —

DO NABYCIA WE WSZYSTKICH KSIĘGARNIACH.

Biblioteka Narodowa
 Warszawa

30001009998375